

OMVÆLTNING OG OPLØSNING EN MASSE - DDR STATENS ENDELIGT

Ole Dreier

Der argumenteres mod at opfatte masseaktiviteter som determineret af nogle universelle love for masseadfærd eller egenskaber hos en »massepersonlighed«. Vi må snarere generalisere om, hvordan konkrete masseaktiviteters indhold, perspektiver, retninger, mål, interne relationer, dynamikker og former udfolder sig og forandrer sig i konkrete sociokulturelle kontekster. Som et led heri må vi udforske den betydning, det har for deltagerne at tage del i aktiviteterne på særlige måder samt deres grunde hertil set fra deres respektive ståsteder og dertil hørende særlige perspektiver på andre deltagere og på masseaktiviteterne som helhed. Denne opfattelse konkretiseres ved at analysere masseaktiviteter under omvendingen i DDR, primært ud fra forfatterens deltagerobservationer. Hovedtrækkene i disse masseaktiviteters forandringer fra september 1989 til det tidlige forår 1991 skitseres.

1. Psykologi en masse

Massepsykologi er det fælles emne for dette nummer af Psyke & Logos, og massepsykologiske fænomener under omvæltningerne i det tidligere DDR mit særlige emne. Jeg vil først fremsætte nogle principielle synspunkter om måder at teoretisere masser på for så at lade fænomener fra omvæltningerne og opløsningen af det tidligere DDR belyse mine standpunkter. Pladsen tillader kun korte skitser af begge dele.

Traditionen tro benyttes begrebet »masse« om en række forskelligartede fænomener vedrørende sociale aktører og relationer i stor skala. Det strækker sig lige fra massereaktioner på enkeltbegivenheder (koncerter, katastrofer) til ad-hoc prægede reaktioner på begivenhedsserier (roligans) og masseformationer i forhold til langvarige begivenheder og tilstande (borgerkrige, raceuroligheder). Afgrænsningen overfor især begrebet sociale bevægelser er tit uskarp (opbrud i Østeuropa, højreekstremismens fremkomst, o.l.). Det svækker blikket for forskelle mellem disse typer fænomener. For eksempel kan man være medlem af sociale bevægelser. De bygger på en form for fælles mål og egen organisering. Til forskel herfra deltager man i en masse, men er næppe »medlem« af den, da den ikke organiserer sig selv på længerevarende vis. Dens deltagere forbliver ret ukendte og anonyme for hinanden. På den anden side udvikler også relativt anonyme sociale relationer og aktører i stor skala andre kvaliteter, når de består eller gen-

dannes over længere tidsrum i forhold til længerevarende begivenheder og tilstande.

I den dominerende sociologiske og socialpsykologiske tradition opstilles lovmæssigheder om »massen«, der hævdes at gælde uafhængigt af, hvilke konkrete deltagere, indhold, sag og interesser den samles om, og uafhængigt af den særlige sociokulturelle kontekst og konkrete handlesammenhæng den handler i. Til overs bliver en anonym ansamling mennesker. Denne ansamlings adfærd hævdes så at følge egne selvstændiggjorte lovmæssigheder, som de enkelte deltageres adfærd bidrager til, uanset om de vil eller ej, og som de altså er uden indflydelse på. Lovmæssighederne om massens adfærd udformes som abstrakte, kausale forklaringer og forudsigelser om »massen«: »Altid hvis X er givet, så sker Y«. Denne kontrolvidenskabelige storgruppeforskning lancerer tilstrækkeligt (u)præcise populationsudsagn til - nu og da - at tillade forudsigelser - post hoc. Da deltagerne hævdes at være uden indflydelse på »massens« adfærd, kan forskningens forudsigelser kun udpege andres muligheder for at kontrollere den ved at kontrollere og evt. manipulere dens betingelser (»altid hvis X«). Dens lovmæssigheder må anskue »massen« oppefra og udefra. Det subjekt, der har muligheder for og interesse i at kontrollere og forudsige »massens« adfærd på den måde, må være en del af de samfundsmæssige magtapparater. Im- eller eksplicit er det en videnskab fra de herskendes standpunkt, i modsætning til en videnskab fra de deltagende aktørers eget standpunkt (Holzkamp, 1983, kap. 9). Mine analyser i det følgende placerer sig indenfor den sidstnævnte subjektvidenskabelige socialpsykologis rammer (Dreier, i trykken).

At formulere udsagn om »massen« fra et ydre standpunkt gør det til udsagn om andre - hvorved det udsigende subjekt (1. person) og det tiltalte subjekt (2. person) undtages og forbliver implicite. Udsagnene affattes i 3. person flertal om »de andre«, så længe alle deltagere ikke blot slås sammen, eller i 3. person ental, når der opstilles en lovmæssighed om deres adfærd som »massen«. Set udefra er »massens« deltagere ret ukendte, så udtalelser om deres egenskaber, motiver o.l. må bero på en del gætterier. Da »de« er mange og potentielt slagkraftige, fremstår »de« tillige ofte som potentielt truende eller irrationelle - set fra andres standpunkt og interesse i at kunne kontrollere dem. Det dominerende billede af »massen« viser os en udifferentieret, anonym »hob«, som mere eller mindre er i irrationelle kræfters vold. Massens deltagere og adfærd homogeniseres, anonymiseres og irrationaliseres. Man mister blikket for, at en masse er en heterogen aktør, sammensat af subjekter med en særlig samhørighed i en særlig sammenhæng, uden at det ophæver andre forskelle og modsætninger mellem dem. Man afbilder ikke de særlige konstellationer af samhørighed og heterogenitet, som karakteriserer konkrete masser i konkrete handlesammenhænge, og som deltagerne ændrer over tid. Man bliver blind for massers heterogenitet mht. kontekst, social sammensætning, deltagelsens

og samhørighedens indhold, art, form, retning og varighed. På sådan et grundlag kan man strengt taget ikke udtale sig om deltageres konkrete, foranderlige grunde til at tage del på særlige måder (Holzkamp, 1986). I stedet irrationaliseres grundene eller forsvinder i et stort, anonymt tilskrevet »fælles motiv«. De deltagende personer opfattes som et med massen. De ses som opslugt af den eller drevet af en irrationel tendens til at lade sig opsluge og blive et med den. Det er tilsyneladende ikke muligt at tage del i en masse med individuel distance og at stå individuelt til regnskab for sine handlinger som deltager i den.

At en masse skifter sammenhold og retning, form og handlepotentialer, interne relationer og dynamik er naturligvis overindividuelle fænomener. Men det er ikke nødvendigvis selvstændiggjorte lovmæssigheder i forhold til deltagerne, som har forskellige grader og arter af indflydelse herpå, afhængigt af deres indbyrdes positioner og relationer og af massens kontekst. Der er tværtimod et vekselspil mellem massens overindividuelle karakteristika og deltagerens måder at tage del i den på, som de kan udnytte til at ændre dens former, potentialer og spillerum for sig over tid. Både de overgribende karakteristika og individuelle deltagelsesmåder er foranderlige størrelser. De forandres med tiden vha. deltagerens samstemmende og modstridende handlinger i forhold til hinanden og massens omgivende kontekst.

De enkelte har forskellige umiddelbare interesser og grunde til at tage del i masseaktiviteterne, og deltagelsen har forskellig betydning for dem. Disse forskelle bestemmer de på basis af deres forskellige umiddelbare positioner i massesammenhængen og dens forbindelser til andre middelbare situationer og positioner, de indtager udenfor den (med tilhørende middelbare interesser og grunde). Omvendt præger deres indbyrdes relaterede positioner, interesser og grunde masseaktiviteternes sammensætning, dynamik og retning. De deltagende personer møder altså masseaktiviteterne forskelligt, går forskelligt ind i (og måske ud af) dem og øver forskellig indflydelse på dem. Konkrete samfundsmæssige positioner og situationer er nu engang fordelt og relateret mellem dets medlemmer - med tilhørende særlige muligheder, begrænsninger, interesser, problemer, osv.. Relationerne mellem deltagerne - fx. i masser - ændres samtidig i takt med begivenhederne.

Vi nærmer os nu spørgsmålet om, hvordan deltagende personer i masseaktiviteter kan analyseres. Her springer det først i øjnene, at der er en - oftest uerkendt - forbindelse mellem den kontrolvidenskabelige opfattelse af, at alle massens medlemmer er underlagt nogle selvstændiggjorte determinanter for dens adfærd, og den anden tilsyneladende diametralt modsatte udbredte »massepsykologiske« opfattelse, der analyserer en masse ved at udstyre alle dens medlemmer med samme »massepersonlighed«. Den sidste opfattelse kender vi fx. fra den psykodynamiske tradition (Freud, Reich mfl. og i forhold til det tidligere DDR Maaz, 1990, 1991). Det er

ligeledes en analyse af »andre«, der ses fra et andet, tilsyneladende udenforstående og uimpliceret samfundsmedlems ståsted og (stort set) som ofre for ensartede samfundsmæssige betingelser og begivenheder. Bagefter kan enhver via identifikation overføre resultaterne af analysen af »de andre« til sig selv eller insistere på at være »en undtagelse«. Opfattelsen forudsætter jo,

- (a) at alle er underlagt ensartede betingelser, enten i form af samme overgribende samfundsforhold eller enkelte træk herved, som pågældende forsker anser for væsentlige, og
- (b) at alle reagerer ensartet herpå, enten fordi de ingen indflydelse har på dem eller fordi betingelserne simpelt hen hævdes at determinere deres reaktioner.

Denne abstrakte opfattelse af forholdet mellem individ og (omverden eller) samfund ridder både samfundsforskning og psykologi som en mare. Fornægtes forskelle i muligheder, grunde og handlinger, konstrueres en mystificeret »massepersonlighed«. Da alle er udsat for samme betingelser og reagerer ens på dem, kan analysen fra nu af udføres i 3. person ental!. Forholdet mellem personer, masser og samfundsmæssige vilkår og strukturer kortsluttes til et forhold mellem samfundet - eller massen - og individet. Vejen er banet for at personalisere og egenskabsføre masser. En »masse« kan analyseres, som var den en personlighed. Den tilskrives »personlige egenskaber«, træk og motiver, som jo ontologisk set ikke kan være en masses attributter.

Denne analyse måde har en lang faghistorisk tradition i en psykologi om ikke-eksisterende aggregatmennesker med en abstrakt aggregat personlighed (Danziger, 1990; Dreier, i trykken). Man går her fejl af at udvikle en konkret psykologi om konkrete subjekter i konkrete relationer med konkrete andre om konkrete indhold og i konkrete former i konkrete samfunds- og livshistoriske sammenhænge. Vi må opløse sådanne abstraherende kortslutninger og spørge efter konkrete forbindelser mellem konkrete deltagere i konkret tid og rum. Vi må begribe deres handlegrunde ud fra deres ståsteder og historier i disse sammenhænge. Så begribes de fra deres eget ståsted og perspektiv, dvs. på grundlag af et 1. persons standpunkt. Først da kan de faktiske former for forskelle og ensartethed mellem dem komme til syne. Vi kan spørge efter fælles træk ved deltagernes handlegrunde i stedet for at tilskrive dem samme »massepersonlighed«. Deres fælles træk kan almengøres til antagelser om typiske strukturer af grunde i typiske handlesammenhænge, beroende på fælles træk ved deltagernes forudsætninger, interesser og rådighedsmuligheder i sådanne situationer. Denne strukturelle almengørelse prætenderer ikke at være en udtømmende personkarakteristik, men blot at karakterisere de fælles træk ved konkrete

grunde i sådanne sammenhænge uden at eliminere grundenes øvrige heterogenitet. Den reducerer heller ikke konsekvenserne af omfattende konstellationer af handlinger i handlesammenhænge, deltagerne ikke råder over, til resultater af deres intentioner, men spørger, hvorledes deltagerne da begrundet deres handlinger under hensyntagen til denne dobbelthet mellem egen intentionalitet og uintenderede konsekvenser en masse. Men den gør det muligt for andre at forstå strukturen i de pågældende subjekters grunde ved rekonstruerende at sætte sig ind i, hvilke præmisser de hhv. »hver jeg« ville kunne anlægge i en lignende situation med lignende forudsætninger. Så kan de forstå de massepsykologiske fænomener fra de involverede subjekters ståsted og perspektiv. Den giver også de involverede subjekter mulighed for at tage stilling til, om analysen af deres grunde stemmer, og hvad den lærer dem om deres forholdemåder og handlegrunde, som de kan have interesse i at være klare over, når de reflekterer over deres hidtidige liv, og når de befinder sig i andre lignende situationer.

2. Demonstrationer en masse: oktober - november 89

Resten af denne tekst bygger på en artikel i tre dele, jeg skrev om »Omvendingen i DDR« (Dreier, 1991), og hvor jeg dokumenterer og argumenterer mere omfattende for det nedenstående. Jeg har udtaget stof af særlig relevans for »massepsykologi« fra de materialer, som lå til grund for den. De stammer først og fremmest fra det kendskab til DDR, jeg fik ved at bo og arbejde i Leipzig i et halvt år under omvæltningen, suppleret med kortere ophold og udveksling af materialer og synspunkter med kolleger dernede. I slutningen af september 1989 flyttede jeg til Leipzig og ind i universitetets gæstehus med direkte udsigt ned på pladsen omkring Nikolai-kirken. Til medio april 1990 ledede jeg som Wilhelm-Wundt-professor den personligheds- og socialpsykologiske afdeling ved Psykologisk Institut. Jeg tog løbende notater om begivenheder og reaktionsmåder, var med til at igangsætte forskningsprojekter, konferencer o.l. om omvæltningerne, tog del i demonstrationer, politiske aktiviteter, møder, diskussioner, osv.. Mit materiale beror altså overvejende på deltagerobservation.

Da jeg ankom, var demonstrationerne på Nikolai-pladsen netop ved at tage til. Denne første formering af en massebevægelse havde især følgende baggrund: Landet var præget af tendenser til stagnation, forfald og opløsning. I de sidste par år var forsigtige forsøg på at åbne for politisk dialog om dets fremtid trukket i land igen. Leipzig var den største by udenfor regeringens umiddelbare rækkevidde i hovedstaden. Den lå i et stærkt forurenet område med dårligere sundhedstilstand og kortere levealder. Blandt andet pga. satsningen på at genopbygge Berlin var Leipzig i stærkt forfald. Regeringens centralistiske politik videreførte og transformerede i det hele taget på mange måder gamle regionale forskelle, som spillede

en rolle for, hvor i landet protest og opposition formeredes. Under de vilkår søgte utilfredse og oppositionelle i Leipzig ind bag »beskyttede mure« i Nikolai-kirken. I de første demonstrationer sommeren over deltog nogle få yngre mennesker. De havde mistet troen på, at styret kunne og ville overvinde disse forhold og pressede på for, at der blev åbnet for dialog om dem. Men de mål og idealer, de brændte for, var i væsentlige henseender de samme som dem, de var blevet præsenteret for som »socialismens«. De holdt anråbende og anklagende socialismens erklærede idealer op mod de nuværende realiteter og det nuværende styre. Det sås og hørtes tydeligt af transparenter og råbekor og fremgik af mange nøglepersoners udsagn.

For de fleste deltagere var sådan en selvorganiseret politisk aktivitet stort set ukendt. Dens former, relationer, midler og mål skulle først findes, diskuteres, afprøves og læres. De skulle (i bedste fald) genopdage og genlære massebevægelsers politiske, sociale og psykologiske dimensioner, problemer og muligheder. I første omgang blev de overvældet af de nye, ukendte kvaliteter, der åbnede sig for dem. Diskussioner med andre og reaktioner fra andre under og efter demonstrationerne om deres standpunkter, mål, paroler, osv.. satte dybtgående og vidtrækkende personlige læreprocesser i gang hos dem. De lærte og udfordredes af hinanden og af andres reaktioner på (deres deltagelse i) demonstrationerne. Som et led heri tog de egne gamle standpunkter op til fornyet overvejelse og revision. I den første tid dominerede en ny følelse af samhørighed og berigelse gennem fællesskabet i handling og gennem diskussion. På den ene side rev handlingerne og diskussionerne altså egne tidligere standpunkter med sig, så de måtte genovervejes og ændres. På den anden side gjorde de egne standpunkter selvbevidste på en ny fremtrædende måde, præget af den rigdom af nye erfaringer som den fælles handlen og diskussion med stadigt flere deltagere og i stadigt større skala skabte. Denne selvbevidsthed var på mange områder en bevidsthed om at have problemstillinger fælles med andre, om bånd og forbundethed med stadigt flere andre om det, de engagerede sig i. I de kommende uger udviklede massedemonstrationerne sig til en imponerende skala af selvorganiseret aktivitet og differentieret timevis diskussion med op til 2-300.000 deltagere. Det var en intens og berigende tid for det stigende antal deltagere. I tilbageblik betegner de den stort set samstemmende som »den skønne tid«. De taler nostalgisk og nærmest euforisk om den.

Deltagerne i disse masseaktiviteter tog del i dem med en anden følelse af indbyrdes forbundethed end både under DDRs tidligere og under de senere massearrangementer. Forbundethedsfølelsen i en masse er ingen konstant. Den afhænger af deltagernes forhold til massens aktuelle sammensætning, sammenhæng, udviklingsdynamik og mål. I denne tid var de forbundet mod det eksisterende styre, men samtidig i mange henseender på dets idealers grund. Her er ikke plads til at gå nærmere ind på de sam-

fundshistoriske grunde til, at denne stat på den ene side kan fordrø bestemte idealer af sine borgere, som den ikke selv kan indfri, mens den på den anden side kan befordre, at mange borgere (mere eller mindre) overbevises om disse idealer, selvom de er klare over, at styret ikke kan indfri dem. Borgernes forbundethed med deres »folkedemokratiske« stats idealer og deres opfattelse af at have del i den er i øvrigt senere med til at vende dem mod den i et opgør med dens fejl og overgreb og afstandtagen fra den. Under alle omstændigheder relaterede den første tids demonstrationer sig primært til den eksisterende stat, både når de gik med og mod den. For mange yngre DDR-borgere var det deres første omfattende erfaringer med at vise selvorganiseret, samhörigt samfundsmæssigt medansvar. Det hørte til DDR-statens modsigelser, at den satte sin lid til samfundsmæssig planlægning, men på forskellig måde afholdt folk fra at vise og tage del i overgribende ansvar for deres samfund. Den første tids demonstrationer var mao. præget af et stærkt oplussende samfundsmæssigt engagement og medansvar, tilskyndet af begivenhedernes dynamik og erfaringen af indbyrdes forbundethed. Det kom til udtryk i kravene i skrift og tale og i de kendte paroler, »Vi er folket« og (som en reaktion mod dem der »opsagde« deres medansvar og flygtede) »Vi bliver her«. Disse fejrede »helte, der gjorde det hele muligt« (Helmut Kohl), fik kun 8 uger (se den kronologiske dokumentation i Neues Forum Leipzig, 1989), inden det stod dem klart, at de var ved at tabe. De er stadig blandt omvæltningernes tabere og mange steder nu ildesete.

Det fremgår, at deltagerernes handlinger har grunde i forhold til begivenheder og forhold i deres umiddelbare, middelbare og overgribende sammenhænge. De er forsøg på at øve indflydelse på det umiddelbare og herfra på det overgribende. Set indefra var masseaktiviteterne og -relationerne ikke irrationelle og anonyme. De var præget af intense personlige udvekslinger og læreprocesser, af følelser af indbyrdes personlig forbundethed og berigelse, af opgør der tilskyndede alle i fællesskab og hver enkelt til fornyede overvejelser og aktivitet, afklaring og udvikling af egne handlegrunde, osv.. Set fra dele af det eksisterende magtapparats kontrolstandpunkt var de derimod ukendte, anonyme, ensartede, truende og irrationelle. Det traditionelle billede af masser viser sig i omvæltningernes DDR tydeligst fra den forsvarende magts positioner. Kun herfra »bekræftes« det. Set på afstand fra Berlin bliver massedemonstrationerne tilmed fejlagtigt ved med at tage sig ud som et homogent talerør for befolkningsmasserne langt ind i reform- og overgangsregeringernes tid og rækker. Lokalt bakker mange partiledere oa. tidligt op om dialogkravet. De kender kun alt for godt grundene til demonstranternes utilfredshed og mærker deres engagement, medansvar og idealer. Samtidig er de afhængige af tilstrækkeligt slagkraftige og entydige landsdækkende initiativer og svar på de nye krav, for at det hele ikke skal blive faretruende for dem. Disse initiativer og svar udebliver imidlertid i den første vigtige tid og holder de lokale ledere

fast i en klemme, der får demonstrationerne til at blive truende for dem. I Leipzig kommer de aldrig rigtigt i offensiven politisk. De hinker mere eller mindre halvhjertet, reaktivt og frygtsomt efter begivenhedernes gang. Det registrerer demonstranterne og den hidtil passivt observerende befolkning, og det skærper deres mistilid til det lokale parti og statens politik og får demonstrationernes omfang og krav til at eskalere. Som en reaktion herpå præges ledende lokale partimedlemmer i stigende grad af angst. For eksempel taler ingen kendte pertifolk ved massedemonstrationerne i Leipzig. Partikontorerne er i lange perioder næsten mennesketomme. De sygemelder sig af angst. Denne henholdenhed polariserer sammen med en række andre forhold, vi skal komme nærmere ind på nedenfor, mange demonstranter og massebevægelsens hovedretning i en stadigt mere systemkritisk retning. Det bliver kort sagt stadigt sværere og mere angstprovokerende at markere og stå ved et SED-standpunkt offentligt.

3. Mistilid, ansvarsforflygtigelse og polarisering en masse: december 89 - marts 90

Problemerkernes omfang og tyngde gør det vanskeligt at finde frem til mål og strategier, der kan overvinde dem. DDR-statens struktur har ikke levet deltagerne mange muligheder for at gøre erfaringer med selvorganiseret, langsigtet politisk ændrende handlen og få tiltro til egne kræfter og forudsætninger for at nå et godt resultat hermed. Mange indtager vage basisdemokratiske forestillinger om organisering og indflydelse som en reaktion på de statslige organisationsformer. »Ledende« medlemmer af de nye bevægelser insisterer ligefrem på, at ingen må lede, ingen må fremsætte svar og opstille mål og en politik. Målet er tværtimod, at befolkningen selv skal finde dem. Det skaber stigende utålmodighed og frustration og medvirker til, at de oprindelige igangsættere af demonstrationerne mister indflydelse og ryger ud på et sidespor eller skifter standpunkt og kommer i indbyrdes splid, så de nydannede bevægelser efterhånden præges af indre splittelse. På den baggrund falder et stigende antal tilbage til det standpunkt, de indtog under den gamle stat: Regerings- og partilederne skal komme med løsningen; ellers er de kommet til kort. Et stigende antal fralægger sig et medansvar for løsningen og skubber ansvaret over på de få i toppen, som de så ansvarsfrit kan kritisere for ikke at levere det ønskede.

Den ansvarsopdelende og -forskydende konfrontation med den siddende ledelse drives først og stærkest frem af de ca. 60-årige, som ikke har 10 år mere at give til »socialistiske eksperimenter« ovenpå de 40, de allerede har givet, og som heller ikke har store udsigter til at bygge en ny tilværelse op ved at følge strømmen af yngre flygtninge vestpå. Hertil kommer en anden gruppe i en lignende situation: den mest ukvalificerede yngre ar-

bejdskraft med de dårligste og mest belastede jobs, der føler sig særligt svigtet af det hidtidige styres industripolitik. Det hører til begivenhedernes tragik, at disse to grupper, der først og stærkest presser i retning mod en hurtig genforening, bliver blandt de største tabere i det nye Tysklands rå kapitalistiske overgangstid østpå.

De manglende bud på konkrete strategier og løsninger radikaliserer mange deltagere i massebevægelsen i systemkritiske og -afslørende retninger. Her tilbyder især et opgør med statens mest forhadte magtapparat sig: statssikkerhedstjenesten, »Stasi«. Dets hovedkvarterer stormes, akter oa. findes, og deltageres opmærksomhed vendes mod den gamle stats mest dubiøse magtudøvelse. Dette opgør drives frem af deltageres interesse i at gøre gamle regnskaber op, men muliggøres også af det træk ved masseaktiviteter, at deltagere en masse får mod til at gøre ting, de ikke ville gøre i ental eller i små grupper. Det skyldes altså dels masseaktiviteters aktivitetsskala dels deres større anonymitet - vel at mærke i forhold til magthaverne.

Disse og andre afsløringer fremkalder moralske chokbølger og dyb rystelse. Stort set alle siger, at de ikke kendte omfanget og til dels arten af magtovergreb. De frastødes af disse eklatante brud mellem statens idealer, som fremholdes i uddannelse, opdragelse, osv., og som de selv er påvirket af, og dens magtapparaters og privilegiesystemers realiteter. Det får mange til at tage afstand og bevæge sig i retning mod en markeret modposition, eller til først at blive sig bevidst, at de »egentlig« står på et modstandspunkt. Tilliden og mistilliden, ansvarsfralæggelsen og -forskydningen tilspidises tilsvarende. Det bliver almindeligt at høre udsagn som, at man »aldrig mere kan have tillid til den mand« - sagt om den lokale SED-leder, der som den første stillede sig bag kravet om åben dialog og mod en eventuel »kinesisk løsning« overfor centralstyret i Berlin. Tillid og mistillid personaliseres på medlemmer af bestemte samfundsgrupper. Den gøres ubetinget og absolut, uafhængig af, hvad de pågældende har gjort, har kunnet gøre og ville kunne gøre. De er »placeret« en gang for alle. De opgives og smides i den voksende skrotbunke af »kasseret menneskemateriale«. Som kontrasteffekt mødes personer fra modsatte positioner let af ubetinget tillid: Står de i modsætning til dem, man nærer mistillid til, kan de ikke være så suspekter, men må være »gode«. De, der nu står i stærkest modsætningsforhold til den eksisterende stat, modtager fx. Franz Josef Strauss' afløser Theo Waigel som en nær ven og helt, der nok skal sørge for, at alle hurtigt får det godt. Som finansminister i Bonn tror de på de løfter og perspektiver, han stiller i udsigt. Senere er han nøgleperson i Bonn regeringens udskydelse og mindskelse af den »lovede« hjælp.

Atter andre bider sig (på nogle områder) fast i at forsvare nogle af DDRs idealer mod realiteterne: Landet rummer mange skuffede idealister, fordi socialisme på mange måder blev søgt drevet frem ved at stille idealerne op som drivkraft mod de nuværende realiteter. En del af dem bliver pro-

testerende utopister, der må lægge stadigt tydeligere afstand til den stat, de lever i.

Differentieringen og polariseringen af standpunkter akcellererer fra en gang i november 89 til en gang i foråret 90. I masseaktiviteterne relaterer de forskellige parter sig nu primært mod andre parter med modstridende standpunkter til forskel fra deres tidligere primære relatering i fællesskab mod den bestående stat og deres fælles vilkår heri. Den indbyrdes samhørighed mindskes. Den indbyrdes tillid og medansvar mellem et samfunds medlemmer, som er afgørende for dets sammenhold, bestand og forandringspotentialer, rystes. Den tidligere mere sammenhængende massebevægelse præges nu af et virvar af opsplitninger i forskellige bevægelser af ligesindede, som i højredrejningens flod skiller sig af med deres egne venstrefløje. Venstreorienterede individualiseres, isoleres og sættes udenfor indflydelse en masse. Deres store nedturs tid begynder. Mange præges bogstavelig talt af opgiven, apati og depression. I reaktion mod højredrejningens stigende magt eller tidligere ligesindedes ændrede standpunkter holder atter andre fast ved at formere egne, nu mere reaktivt motiverede platforme eller begynder overhovedet at engagere sig i den stadigt mere polariserede politiske strid. Nye socialistiske og grønne reformbevægelser fødes.

I omvæltningernes begyndelse eksisterede der ingen højrefløj. Med få undtagelser var personer med højreorienterede standpunkter ikke sig selv bevidst, at de var højreorienterede. Fra slutningen af november 89 har en højrefløj imidlertid etableret sig. Det sker under aktiv medvirken og inspiration fra vest nu efter murens fald. Efterhånden som den oprindelige hovedbevægelse rystes og splittes, og den oprindelige hovedlinie kører fast i sin deklarerede mangel på løsninger og i opgøret med den gamle stats magtmisbrug, tager højrefløjen tæten under massedemonstrationerne, der stadig er det vigtigste politiske påvirkningsmiddel og talerør. Den yderste højrefløj benytter dem som sit vigtigste kampfælle. Den ser sin chance i at holde demonstrationerne i gang og radikaliserer dem mod højre. Den igangsætter en bevidst manipulativ brug af massemøderne. Andre standpunkter overdøves af hujekor, så diskussioner bliver umulige. I stedet bruger den dem til propaganda og hvervning. Dens deltagere sørger for, at »omverdenen«, herunder regeringen i Berlin, får indtryk af, at deres standpunkt er demonstrationens bla. ved i god tid at besætte den forreste del af pladsen, dvs. alt indenfor fjernsynsprojektorernes og -mikrofonernes rækkevidde. Deres modstandere trues, bankes og jages væk fra pladsen og gennem byen. Tilrejsende højrefløjsfolk fra vest hjælper dem med det og i det hele taget med at organisere sig, mens vestens venstrefløj bliver borte. Rystelsen over Stasi ol. bruges som middel til at få perspektivet om en selvstændig vej udenom en hurtig genforening taget af dagsordenen. Paratheden til at gå ind for en hurtig genforening fremmes af manges stigende behov for at markere afstandtagen til deres gamle stat, af vest-

politikeres løfter og velmenende råd, og af at »ossierne« er vant til, at andre sørger for deres vilkår og løser deres problemer. Rådsvildheden over løsningsmulighederne, desorienteringen over retningen, den moralske rystelse og den stigende indbyrdes mistillid gør dem i stigende grad afhængige af at få løst deres problemer i kraft af andres ansvar og handlinger, ved en gave fra andre, som de blot kan vente på at modtage. Det skorter ikke på løfter og bedrevidende råd fra »vessierne«, hvis nedladenhed »ossierne« også registrerer: De fylder det hele, bemægtiger sig ordet, fortæller, hvordan alt skal gøres, føler sig sikre på, at de ved det hele, og at det skal gøres ligesom i vest. Under ossiernes rejser til vesten, til gensynet med de flygtende og med deres vestslægtninge efter mange års adskillelse, modtages de i begyndelsen med bedrevidende velvilje og individuel hjælpsomhed i det små. Den hjemlige afmagt og mistillid kombineret med gensynets glæder og håbet om en hurtig hjælp vestfra får let vesttyskerne til at fremstå som nære brødre og søstre, selvom 40 års adskillelse (ovenpå tidligere tiders regionale og statslige forskelle) og liv under ret forskellige vilkår har sat dybe spor hos begge parter og i forholdet mellem dem. Konfrontationen med især det subventionerede Vestberlins rigeste butiksområder skærper ossiernes følelse af deres eget systems svigt sammen med en mere eller mindre moralsk præget afstandtagen fra forbrugersmenen og overflodens forskellige skyggesider. Men hvad andet er der længere at tro på i disse tider? Forskelle i livsformer, interesser, perspektiver og mål drukner i første omgang i afmagten, distanceringen, overvældelsen og de nye rejsemuligheder efter murens fald.

4. Inerti, opløsning og junglelov en masse: marts - juni 90

Ansvarsforflygtigelse, mistillid og splittelse, handlelammelse og angst udspringer af afmagten og bestyrker den samtidig i en selvforstærkende ond cirkel. Dette kompleks kommer til udtryk i, at tiden under den konservative overgangsregering fra marts 90 under de Maziere i folkemunde kaldes »die Misère«. Problematikken dominerer dog allerede fra december 89 og frem til genforeningen. Rystede over de fortsatte afsløringer, den stigende indre splittelse og afmagten, lægger stadigt flere afstand til deres eget medansvar for situationen og forskyder det over på andre, som regel de samme få tidligere ledere af SED og repræsentanter for dets magtapparater på forskellige områder. Følelsen af at være forbundet med sin egen stat aftager stærkt sammen med følelsen af samhørighed med sine medborgere. De bånd, der bandt borgerne til deres stat og hinanden, og uden hvilke et samfund ikke kan fungere, truer med at bryde. På forskellig vis og i forskellige sammenhænge får stadigt flere travlt med at lægge afstand til deres egen stat, deres medborgere og deres egen fortid. Uden klare interesser, standpunkter, perspektiver og mål, de vil stå ved og sammen

om, må borgerne i stigende grad definere deres identitet negativt ved »alt det jeg ikke vil være«. Den bratte afskrivning af sit eget hidtidige liv og stadigt eksisterende sammenhæng er naturligvis på mange planer uvirkelig. I virkeligheden betyder den, at de kommer ud på gyngende grund, uden klar egen orientering og handlegrundlag. De flakker rundt i reaktion på det, de i hvert enkelt øjeblik må tage afstand fra. De er i defensiven og indstiller sig først og fremmest på at reagere på mistillid, beskyldninger, angreb og kritik fra andre. Derfor må de være meget opmærksomme på ikke at udsætte sig for angreb fra vest eller øst eller at blive slået sammen med »de forkerte«. De er angste ved at stå ved sig selv og må gøre, hvad de kan, for at skjule og fordreje de indtryk, andre måtte kunne få af dem.

Den tilsyneladende udenforstående tilskuers defensive, »ansvarsfrie« afstandtagen fra »de andre« får sit kendteste udtryk i forfatterinden Christa Wolfs begreb om sine medborgere: »vendehalsene«: Det er »de andre« ossier, man ikke kan stole på og have med at gøre, fordi de hele tiden nervøst og opportunistisk vender og drejer hovedet for at mærke, hvad vej vinden blæser, så de kan slippe godt fra at »vende« på rette tid under »die Wende«. Dette begreb kom til at spille en central rolle i de diskurser, der uopdaget pressede folks reaktionsmåder tilbage i former, der lignede det gamle systems: passivt at vente på, at andre løser misøren, og give andre skylden for ikke at gøre det, man vil have. Kan man ikke forbindes om medansvar, må forskydende og personaliserende former for ansvarstil-delinger og -frikendelser dominere. Samfundets bånd er i moralsk opløsning. For at et samfund kan reproducere sig, må dets medlemmers handlinger (umiddelbart og middelbart) både være fordelt og relateret til hinanden på bestemte måder. Men den fordelte relatering og organisering af samfundsmedlemmernes handlinger bliver stadig mere problemfyldt og kritisk.

Naturligvis udsættes især gamle medlemmer af magtapparatet og SED generelt (og senere det nydannede PDS) for disse angreb. Mange af dem, der i større eller mindre grad forblev tro mod deres sag, havde udviklet en art idealistisk omtolket blindhed overfor konkrete problemer ved, i deres forsøg på at mobilisere og samle sig og andre, at holde de socialistiske idealer op mod de forhåndenværende realiteters problemer, ja ofte fastholde dem på trods af realiteterne eller ligefrem handle mod idealerne for idealernes skyld. De opfattede selv, at de ofrede sig for sagens skyld, og blev derved uforset en slags idealister, der holdt fast ved dem »på trods«. Efterhånden gør diskussioner, angreb, afsløringer og ændringer det stadig vanskeligere for dem at opretholde denne tolkemåde, og de kommer de i krise. Mange kommer faktisk ideologisk og eksistentielt på hælene. De foretager så tilbagegribende omvurderinger af deres tidligere liv og indsats, som er mere eller mindre præget af forsvar eller af distancering. Mange får ligefrem stadigt sværere ved i det hele taget at forstå deres handlemåder dengang. De undrer sig over, hvorfor de i så lang tid ikke så problemerne,

men omtolkede dem ud fra idealerne. De opfatter nu det, de dengang anså for »partisanvirksomhed« som »slavesprog«, osv.. Kun få insisterer længere i fuld offentlighed på, at netop derfor må de nu »gives en chance for at gøre alt det, de siger, de ikke fik gjort dengang«. For nogle forvandles de gamle idealer til en slags utopisk, moralsk præget humanisme, fordi idealerne angribes ved at blive slået sammen med og inkrimineret af realiteterne.

Afmagten, desorienteringen, den indre splittelse og mistillid gør det sammen med tendensen til at tage afstand fra sit eget samfund og hidtidige standpunkt uhyre vanskeligt at finde frem til og blive enige om nye platforme at samles om for at overvinde de eksisterende problemer og skabe nye samfundsforhold og mål. Når hertil lægges en reaktion på, at den gamle stats organisationsformer slog alle sammen i homogeniserende ligemageri på trods af eksisterende forskelle i situationer og interesser, drager mange ligefrem den konklusion, at de ikke længere vil handle sammen med andre og være medlem af nogen organisation. Nu vil hver især »endelig gøre noget for mig selv«. Stadigt færre er parate til at tage del i at ændre de eksisterende organisationer eller skabe nye til de ændrede vilkår. Deres samhørighed i protesten mod det gamle og insisteren på forandring er nu blevet til modstand mod i det hele taget at »underlægge sig« en fælles organisation. De første massebevægelsers engagerede og forpligtende personlige samhørighed er afløst af stigende individualisering i folks måder at klare sig på. Ikke desto mindre kræver den nye situation nye organisationer til at løse en række akutte opgaver, hvilket forsømmes. De gamle får lov at forstøve uden at blive afløst af nye. De eksisterer stadig, men mange tager i stadigt mindre grad deres virke med tilhørende love og regler for borgernes adfærd alvorligt. De begynder at handle under bortseen herfra eller ligefrem i åbenlyst brud med gældende lov. Mange handler dermed på tværs og trods af den situation, de stadig befinder sig i. Bag dette ligger forskellige blandinger af afstandtagen fra de gamle forhold og anticipation af chancer i »det nye Tyskland«, de mener at skimte i horisonten. Det gamle lades altså uberørt, mens stadigt mere foregår ureguleret. Det gamles inertie og hensygnen blandes med en ny »junglelov«, »Red sig hvem der kan« (Heym, 1990).

Naturligvis er mange af disse handlemåder reaktioner på flugtbølgen, økonomiens tilstand, osv.. Efter murens fald er DDRs økonomi og andre træk ved levekårene ikke længere beskyttet mod invasion vestfra. Det drejer sig om »de hurtige penges mænd«, om sortvekslerne, om skattesvindlerne, fidusmagerne og charlatanerne fra vest, som kommer til at udgøre et så stort problem, at man ser sig nødsaget til at advare mod dem vestfra. Samtidig dukker det hidtil ukendte, uforudsigelige og ukontrollerbare arbejdsløshedsproblem op og problemet om den private ejendomsret til virksomheder, jord og bygninger, herunder folks boliger. BRD-regeringen og efterårets genforeningstraktat slår de gamle ejeres primære ret til tilba-

gelevering fast. Fremtiden tegner sig truende på alle disse grundlæggende områder af tilværelsen på en gang! Usikkerheden om pludselig at kunne blive smidt på gaden fra »et vestgrundstykke« er det første, der i februar 90 igen skaber bred diskussion i befolkningen efter årsskiftets store nedtur (Heym, 1990). Mange er rystede både eksistentielt og moralsk. Men hvad kan og skal de gøre? De kender ikke de nye forhold, fx. den vesttyske lovgivning. De ved ikke hvordan de skal gøre deres interesser gældende i forhold til den. De har endnu ikke engang adgang til den, for den befinder sig stadig i en anden stat, de ikke er borgere i og har rettigheder i forhold til. De ved endnu ikke, om det vil være deres fremtidige lovgrundlag i et forenet Tyskland, eller hvordan en sådan eventuel stat kommer til at se ud. De har heller ikke DM til at gøre sig gældende i den, eller til at købe eller investere i deres virksomheder, boliger, infrastruktur osv.

Formanden for den kortvarige nye østtyske sociologforening giver meget rammende følgende sammenfattende vurdering af landet i denne periode: »Et land, hvor en demokratisk struktur med stærk egendynamik var ved at opstå«, bliver til et land, præget af »passivitet, skuffelse, angst, økonomisk stagnation og modløshed« (Meyer, 1990, s. 60). Den selvstændige omformning af DDR stopper efter valget af de Maziere 18.3.90. Nu venter man på genforeningen. Det ville ikke kunne svare sig og ville tilmed være politisk fordægtigt at stille egne selvstændige strukturer og organisationer på benene. De skal jo vel alligevel nedlægges og indgå i BRDs bestående. De fleste er nu mere optaget af at redde sig selv end som tidligere af at ændre deres fælles situation. Mange er endog holdt op med at handle ændrende i forhold til deres individuelle situation. Fra at være medaktører til ændringer i deres samfundsmæssige vilkår og forhold er de blevet »tilskuere«. I stedet for ændrende handlen træder opgør om skyld og ansvar og pleje af andres indtryk. Nu gælder det om at tolke verden fremfor at forandre den.

I denne tid nytter det i mange henseender ikke at påberåbe sig sin eksisterende stats gældende love og rettigheder. For eksempel har man »ret til arbejde«, men sendes alligevel hjem i stigende tal, selvom der ikke er indført noget system for arbejdsløshedsunderstøttelse. Jungleloven udnyttes også af de skrupelløse fra øst. Nogle gamle SED-bosser gør hvad de kan for at sikre sig under de kommende forhold til stor forargelse for mange andre. Samtidig finder et massivt højryk sted overalt. Konservativ og ekstremt højreorienterede positioner vinder indflydelse, koblet med politiske studehandlere, vennetjenester og udrensninger. Den ublu geskæftighed for at sikre egne fordele og magtpositioner går hånd i hånd med en udbredt lammelse af samfundslivet. Formanden for DDRs nye sociologforening sammenfatter årsagerne hertil således: »Tomme kasser, uforenelige strukturer, usikret effektivitet, markedsøkonomisk blackout og andre svært påvirkelige størrelser udvikler en egendynamik, der næppe lader sig beherske.« (op.cit.) Tiden går, uden at krisen og dens eksistentielle usikkerhed

afklares eller løses. Det virker som økonomisk og psykisk sejgpineri. Omfanget af psykiske problemer stiger da også, især angst, men også depression og forskellige interpersonelle opbrud såsom opløsning af venskaber og familier, omflakken.

I forbindelse hermed er det værd at lægge mærke til, at det gamle DDR var præget af langt mere ensartede levevilkår end det, der nu indfinder sig. De indbyrdes forskelle mellem folks belastninger og muligheder stiger vedvarende og markant. Det er i sig selv noget nyt for befolkningen at forholde sig til og præger deres indbyrdes relationer. Allerede de første opløsninger og omvæltninger ramte uens: Det var de yngre og relativt veluddannede, der flygtede vestpå og havde fremtidsudsigter dér. Ældre og relativt dårligere uddannede blev ladet tilbage. Det gav bla. anledning til en række smertelige generationsbrud. Mange ældre følte, at de havde brugt deres kræfter på at bygge det eksisterende samfund op, men nu blev svigtet af dem, der derpå skulle sikre deres alderdom. Tilmed oplevede mange ældre et sammenbrud i den stat, de var borgere i, for 2., 3. eller endog 4. gang i deres liv: efter 1. verdenskrig, i 30-erne, efter det 3. rige og nu DDRs sammenbrud. Arbejdsløsheden rammer forskelligt afhængigt af alder, køn og uddannelse. Ældre, midaldrende og kvinder fyres først og fremmest. Folk rammes forskelligt afhængigt af branche og region, om deres virksomhed og bolig var »vestejt«, om der er afsætningsmuligheder på det nye marked, om der er midler til at investere osv.. De rammes også forskelligt afhængigt af, hvad der sker med deres ægtefælle, børn, venner og slægt. Disse og mange andre forskelle hober sig undertiden mere eller mindre tilfældigt og ukontrollabelt op omkring de samme personer. Da de mangler indflydelse herpå, fremstår det som uafvendelige og mere eller mindre uretfærdige skæbneslag. For udenforstående kan det være svært at forestille sig, hvilke ophobninger af belastninger, det kan medføre. Under alle omstændigheder forøges uligheder i belastninger og muligheder stærkt af alle disse svært kontrollerbare begivenheder. Disse forskelle stiller i virkeligheden større krav til den indbyrdes forbundethed, moral og solidaritet, som netop i denne tid krakelerer. Mange føler sig på den baggrund dobbelt svigtet af andre, hvilket skærper mistilliden og tendensen til, at hver må rede sig som de kan.

Tilsammen gør sammenbruddets eskalation og markedsforholdenes fremtrængen folks situationer, deres relationer til andre og deres handlegrunde og befindende stadig mere heterogene. Hvor massereaktionerne i begyndelsen er formerede og organiserede, bliver de stadig mere spredte, kortvarige, uorganiserede og individualiserede. Hver reagerer så at sige ved siden af hinanden, uforbundet, for sig selv og på og mod hinanden. Forsøg på fælles indflydelse og formeret subjektivitet bliver sjældnere og mere sporadiske. Hertil kommer, at de mangler kendskab til at hævde sig på et marked. Det er de usikre, ukendte og ukundede individuelle chancers tid, for dem der får mulighederne og kan og tør udnytte dem.

5. Genforening, udsalg og sammenbrud en masse: juni 90 - forår 91

DM indføres som valuta i DDR ved møntunionen i juni 90 før den statslige »genforening« i oktober 90. Det er en udbredt opfattelse i vest, at DDRs økonomiske »misère« havde rent indre årsager i dets nedslidte og forældede produktionsapparat. Men det er en sandhed med modifikationer: Det store økonomiske tilbageslag viste sig først i juli-august 90 - efter møntunionen. Årsagerne ligger i høj grad i sammenbruddet i Comecon-handelen med landets hidtil vigtigste samhandelspartnere. Det skyldes dels sammenbruddet i det øvrige Central- og Østeuropa, dels at indførelsen af DM i DDR i juli stort set gjorde dets samhandel med disse lande umulig og ramte den østtyske afsætning særlig hårdt, og dels at man i DDR manglede kapital i DM til investering og omstilling af produktionen. Hertil kom, at man i mange tilfælde så at sige var dømt til intet at gøre, fordi der var rejst krav om tilbagelevering eller salg af virksomheden, som domstolene først måtte afgøre i deres uendelige køer af lignende sager. At de øvrige østlande nu måtte betale i DM for de handler, de tidligere havde indgået kontrakter om, kostede fx. alene Tjekkosllovakiet knap 2 mia. DM i anden halvdel af 90. Møntunionen og genforeningen gør nedturen i DDR hårdere end i de andre Comecon-lande. I 90 var produktionstilbagegangen i DDR 4 gange større end i USSR og CSSR. Hertil kommer, at den økonomiske hjælp fra BRD først rigtigt kom i gang i februar 91, da en række virksomheder var i en endnu meget mere alvorlig situation eller ligefrem var brudt sammen efter lang tids usikkerhed om økonomi og afsætning. Genforeningspolitikken forværrer altså de forudgående problemer og får behovet for kapitaltilførsel til at stige væsentligt. Lad os for nemheds skyld sammenfatte alt dette med en vesttysk journalists ord i februar 91: »I 3. kvartal af 90 gik produktionen indenfor metalindustrien tilbage med to tredjedele, fremstillingen af næringsmidler med 60%, maskiner og køretøj med 35%. Tilsammen sank industriproduktionen med næsten halvdelen. Det samlede bruttonationalprodukt sank med ca. 20% i det forløbne år. I år aftegner der sig en yderligere tilbagegang i industriproduktionen på 10%. Til sammenligning var den stærkeste recession i den gamle forbundsrepublik kun på 1,4% af bruttonationalproduktet. Allerede i år vil de fem nye forbundslande ophobe et økonomisk underskud på 50 mia. DM. Deres skatteindtægter dækker kun 2/3 af de løbende udgifter. Der mangler midler til investeringer, byfornyelser, boligbyggeri og økologisk sanering. Der mangler fornyelser af motorveje, baner, kanaler, lufthavne, rensningsanlæg. Nogle byer befinder sig på randen af en betalingsstandsning.« (Christ, 1991, s. 19)

På mange måder er Østtyskland i efteråret 90 gået i stå. Man afventer, hvad man håber og frygter nu måtte komme, eller sunder sig over chokket, mens mange borgere er på indkøbstur for at gøre billige køb for deres konverterede opsparinger. Arbejdsløsheden stiger eksplosivt. Bolig- og

indtægtsforholdene er fortsat uafklarede. Den håbede tiltrængte indsats for byfornyelse, miljø og infrastruktur udebliver. Mange »flygter« stadig. Hvorfor skulle man blive med de udsigter, der nu er til ca. 40% arbejdsløshed mindst indtil midt i 90-erne oa., og når Østtyskland alligevel politisk og kulturelt bliver vestens baggård? I 90 er afvandringen til vest ligeså kraftig som flygtningestrømmen i efteråret 89. Det er affolkningens og migrationens massedynamikker for dem, der har chancer andre steder (primært de bedst uddannede og yngre), eller blot desperat søger chancer, fordi de ingen har »derhjemme«. Andre går i hi i hver deres egen lille verden eller leder efter en niche for deres egne nuværende og kommende chancer. De fleste erklærer, at de har nok at gøre med at »lære sig at leve med den nye eksistensusikkerhed«.

Afhændelsen af deres stat gør dem ensidigt afhængige af hjælp fra andre. Deres ensidige afhængighed af BRD ændrer forholdet mellem ossier og vessier. Ossierne har ikke længere noget grundlag at gøre deres indflydelse gældende med. For vessierne er de blevet en ekstra byrde. Afhænder man sine magtmidler og ressourcer, mangler man midler til at øve indflydelse på sin egen situation og til at forhandle med andre. Man bliver i stigende grad afmægtig og afhængig af andre. Man er des mere henvist til at finde sig i, hvad man bliver budt, og bliver i stadig mindre grad taget alvorligt og regnet for noget. Ossierne bliver en overhørt og nedrasket klods om benene på deres brødre og søstre i vest. Imens sættes udsalget af ex-DDR for alvor i system og fart. Treuhand sætter 8.000 statslige selskaber med 50.000 enkeltvirksomheder under sig til salg. Statsapparatet afvikles, og store dele af den øvrige offentlige sektor underkastes politisk sortering.

Under disse nye politiske og økonomiske vilkår kan gamle interne personlige opgør mellem ex-DDRs borgere udspilles og udnyttes på særlige måder i kampen for at »redde sig hvem der kan«. Fra vest som fra øst kan man sætte sig for at udrydde de sidste rester af »socialisme«, så den en gang for alle er taget af historiens dagsorden. Har man den økonomiske magt, er der rig mulighed for det. Men der er andre midler: BRD-love anlægges med tilbagevirkende kraft på østborgeres handlinger i DDR. Nogle østborgere klager over dette brud på retsstatsprincipper, men har svært ved at få medhold. I øvrigt befinder de sig i en situation, hvor også den altovervejende offentlige opinion anser dem for skyldige, indtil det modsatte er bevist, eller hvor deres nye chefer og politisk ansvarlige i hvert fald gør det. Vidt og bredt udsættes de gentagne gange for inkriminering, stemping, mistillid og forbigåelse. Det rammer naturligvis især enhver, der besad positioner og udførte handlinger af betydning for DDRs beståen. Sagt med andre ord: Enhver, der tilhørte det daværende uengagerede tavse flertal eller var for ung til at være direkte involveret, har nu sin store chance, mens især enhver, der indtog magtpositioner og besad ledelsesmæssige og organisatoriske kvalifikationer, står til udskiftning med en »ubelastet« eller en »vessi«. Denne afprøvning og udskiftning omfatter

millioner af mennesker. Den er endnu mere omfattende end efter 2. verdenskrig, hvilket opfattes som et slag i ansigtet på DDRs gamle antifascister.

På trods af at ossierne i stigende grad bliver forskellige og føler sig forskellige og står i modsætningsforhold til hinanden, og på trods af at de i mange henseender behandles ulige, slås de ofte udefra sammen i en stor flok, som om de alle var ens: For mange vessier er de alle ossier med de og de særlige, mindreværdige eller fordægtige træk - indtil andet er bevist. De må nu selv finde ud af, hvordan de vil reagere på at blive slået sammen med folk, de til dels føler sig forskellige fra og i modsætning til, men samtidig deler en fælles oprindelse og skæbne med, som de ikke uden videre har kunnet eller villet ryste af sig. Dimensionerne og kriterierne for at vurdere tilværelsen nu sammenlignet med dengang er faktisk meget ambivalente, sammensatte og sammenfiltrede. Det er svært at komme frem til klare standpunkter og stadig risikabelt at ytre dem, hvis de ikke er rent afstandtagende overfor det gamle DDR og affirmative overfor det nye BRD.

I lys af de sidste års erfaringer indtager mange nu det standpunkt, at de ikke igen vil opgive en passiv laden-stå-til, opportunisme og apati overfor deres egne politiske forhold og overfor politik som sådan. De vil ikke igen lade sig bevæge. De føler sig svigtet af først det ene og så det andet diamentralt modsatte politiske system, der alligevel på for mange kritisable måder behandler dem alt for ens. Mange vender sig skuffede og desorienterede fra politik overhovedet. Deres inaktivitet er i mange måder ukonstruktiv, men samtidig tilsyneladende politisk ufarlig for de nuværende herskere, så de roligt kan lade dem forblive sådan. Men det er under alle omstændigheder ikke nogen gunstig indstilling at deltage i opbygningen af et nyt samfund med. Hos nogle bunder den da også nærmest i en generel mistillid og perspektivløshed. De tyer i stedet til a- eller antipolitiske moralske modreaktioner. Andre, der ikke er parate til at indtage partipolitiske standpunkter, træder fx. i skranken for retsstatslighed og retfærdighed eller andre grænseflader mellem moral, ret og politik. Selv fortalere for sådanne krav står dog i fare for at blive ofre for kampagner og fjernet, som det fx. nylig skete for Humboldt-universitetets rektor Fink.

Efter nogen tids tålmodig og afmægtig afventen og sunden sig over det chok og det svigt, ossierne følte, når de holdt deres perspektiver og mål for omvæltningerne op både mod afsløringerne og de seneste erfaringer fra deres gamle stat og mod deres perspektiver og håb til tilværelsen i det nye Tyskland, begynder utilfredsheden og bitterheden at melde sig og skærpes. Den slår først for alvor ud i foråret 91, hvor de nye forværrede betingelser er blevet en umiskendelig realitet og deres temmelig dårlige perspektiver for det kommende årti tegner sig med stadig større tydelighed og uomgængelighed. Denne utilfredshed og skuffelse er hos de fleste

kombineret med manglende muligheder for indflydelse og med splittelsen og frygten for at markere et politisk modstandspunkt til det, der nu sker med dem.

Det er imidlertid ikke muligt at forudsige, hvilke mere vedvarende og gennemgribende arter og områder for massereaktioner der eventuelt måtte komme på de særdeles ustabile, kritiske og ulige forhold. Ifølge opinionsmålinger aftog tiltroen til den nye stat, dens forfatning og de sider af dens demokratiske system, ossierne overvejende konfronteres med, brat fra omkring februar 91. I sommeren 92 tilslutter 33% af østbefolkningen sig de nyoprettede »Komitéer for retfærdighed«. Men at erklære sin skepsis eller tilslutning i en opinionsmåling er en ting, at tage del i aktiviteter noget helt andet. Under alle omstændigheder viser prognoserne for arbejdsløshed, investeringer, genopbygning osv. op igennem 90-erne de uløste og kommende problemers foruroligende omfang og tyngde. Under de nye afmægtige, splittede og beskyldningsmættede forhold er det i det mindste på kort sigt sandsynligt, at deres eventuelle massereaktioner vil bære samme præg. De vil i højere grad være begrundet i magtesløshed, splittelse, defensivitet, uvillighed til at markere entydige politiske standpunkter, osv.. Reaktionerne vil da nemt blive mere ad-hoc prægede og kortvarige, uden klare og forbunde retninger og mål, præget af gengældelse og af et løser indholdsmæssigt sammenhold mellem et sæt individualiserede deltagere, osv.. Masseaktiviteterne vil have et andet indhold, en anden kontekst og retning, konstellation af samhörighed og modsætning, en anden dynamik og form end de oprindelige eller mellemliggende aktiviteter under opgøret med DDRs nu opløste stat. De følger ikke nogle universelle love for masseadfærd eller nogle uforanderlige egenskaber hos en postuleret, eventuelt DDR-typisk massepersonlighed, som sætter dem, der har magt til det, i stand til at forudsige og kontrollere dem.

LITTERATUR

- CHRIST, P. 1991: Erst die Einheit - dann der Bankrott. Wenn die Politiker in Bonn nicht bald aufwachen, bricht alles in Ostdeutschland zusammen. *Die Zeit*, 8, 15.02.91.
- DANZIGER, K. 1990: *The Construction of the Subject. Historical origins of psychological research.* (Cambridge Studies in the History of Psychology). New York: Cambridge University Press.
- DREIER, O. 1991: Omvendingen i DDR. *Tiden* 1991, 52, 3:36-40, 4:34-47, 5:6-20.
- DREIER, O. (i trykken): *Psykosocial behandling. En teori om et praksisområde.* København: Dansk psykologisk Forlag.
- HEYM, S. 1990: *Auf Sand gebaut. Sieben Geschichten aus der unmittelbaren Vergangenheit.* München: C. Bertelsmann Verlag.
- HOLZKAMP, K. 1983: *Grundlegung der Psychologie.* Frankfurt/M: Campus Verlag.
- HOLZKAMP, K. 1986. Die Verkennung von Handlungsbegründungen als empirische Zusammenhangsannahmen in sozialpsychologischen Theorien: Methodologische

- Fehlorientierung infolge von Begriffsverwirrung. *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 17, 216-238. Genoptrykt i: *Forum Kritische Psychologie* 1987, 19, 23-58.
- MAAZ, H.-J. 1990: *Der Gefühlsstau. Ein Psychogramm der DDR*. Berlin: Argon.
- MAAZ, H.-J. 1991: *Das gestürzte Volk. Die verunglückte Einheit*. Berlin: Argon.
- MEYER, H. 1990: Wissenschaftspolitisches Memorandum. *Forum Wissenschaft* 3/90.
- NEUES FORUM LEIPZIG 1989: *Jetzt oder nie - Demoraktie! Leipziger Herbst 1989. Zeugnisse, Gespräche, Dokumente*. Leipzig: Forum Verlag Leipzig.